

ПІДПИС ЯК ЗАСВІДЧУВАЛЬНИЙ ЗНАК ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ

УДК: 343.148

Свобода Є.Ю.,
кандидат юридичних наук
(Національна академія
внутрішніх справ)

Анотація: У статті розглядається генезис поняття «підпис», проаналізовано основні ознаки та функції підписів

Ключові слова: підпис, ознаки підпису, засвідчувальний знак

Підпис є найбільш розповсюдженим матеріалом, який надходить на дослідження як об'єкт судово-почеркознавчої експертизи. Саме це обумовлює необхідність більш ретельного його вивчення.

Вивченням різних аспектів дослідження підписів займалися такі відомі вчені, як Л.Є. Ароцкер, А.А. Єлисеєв, Н.І. Клименко, Н.О. Комісарова, В.В. Липовський, З.С. Меленевська, В.Ф. Орлова, Т.В. Орлова, С.М. Потапов, С.А. Ципенюк, Б.І. Шевченко та інші. Проте на сьогоднішній день немає єдиного визначення цього поняття.

Розглянемо генезис поняття «підпис».

Основні принципи криміналістичної ідентифікації та основи судового почеркознавства сформував С.М. Потапов, який приділяв увагу і дослідженню підписів [8, 11]. Він, зокрема, досить скептично оцінював можливості ідентифікації виконавця неавтентичного підпису. Досліджуючи різні способи технічної підробки підписів, С.М. Потапов зазначав, що у більшості випадків можливо лише встановити сам факт підробки без визначення виконавця такого підпису, тому що в таких випадках втрачаються окремі ознаки почерку, необхідні для його ідентифікації.

А.А. Єлисеєв також значну увагу приділяв дослідженню підпису, способів його підробки. Проте найбільш повно в теоретичному та методичному розумінні питання дослідження підписів, виконаних з наслідуванням, були розроблені Л.Є. Ароцкером [8, 15], який вперше теоретично обґрунтував та практично доказав можливість ідентифікації виконавця неавтентичного підпису, виконаного з наслідуванням.

Інший відомий науковець З.М. Соколовський присвятив свою працю одному з складних питань в почеркознавчій експертизі – ідентифікації особи за підписом, що повністю або в більшій своїй частині складається зі штрихів, що не утворюють букв [15].

В подальшому, дослідженнями підписів займалися такі вчені, як В.Ф. Орлова (запропонувала класифікацію ідентифікаційних ознак підписів, вивчення механізму та ознак підробки підписів та ін.), В.В. Липовський (розробляв методику дослідження підписів, досліджував підписи, виконані від імені інших осіб, осіб похилого віку тощо) [8, 22], С.А. Ципенюк (ідентифікація виконавця підписів від імені неграмотних осіб, виконаних лівою рукою з наслідуванням «друкованому» шрифту) [8, 26], З.М. Меленевська (аналіз ознак підписів при схожості загальних та деяких окремих ознак почерку та підписів у особи, що підробила підпис, та особи, підпис якої підробили тощо) та інші.

Отже, підпис продовж тривалого часу був об'єктом уваги експертів – по-

черкознавців, і сьогодні він не втратив своєї актуальності.

Зупинимось на основних ознаках даного явища. Як відомо, саме поняття будь-якого явища повинно відображати його сутність, призначення та функціональність. Відповідно, для визначення поняття підпису, необхідно вирішити наступні завдання: проаналізувати наведені в науковій та іншій довідковій літературі визначення поняття підпису; виділити основні ознаки підпису; визначити, які з ознак ще не були описані та на підставі досліджених ознак запропонувати визначення підпису.

В Новому тлумачному словнику української мови підпис визначається як «прізвище або ініціали, написані власноручно під текстом, малюнком, картиною і таке ін., як свідчення авторства або потвердження чого-небудь; автограф» [11].

«Словарь русского языка» за редакцією С.І. Ожегова визначає підпис як 1) надпис під чим-небудь, під картиною; 2) власноручне написання прізвища [12, 438].

Тобто, основними ознаками наведених визначень підпису виступають:

- відображення прізвища (інколи ім'я та по батькові) у підписі;
- власноручне виконання підпису;
- в деяких джерелах вказується на посвідчувальний характер підпису.

В юридичних енциклопедичних словниках можна зустріти визначення підпису як повноваження посадових осіб об'єднань, підприємств та установ на підписування документів, що складаються в них; як повноваження посадових осіб державних органів та інших організацій на підписування вихідних від них документів; він є обов'язковим реквізитом документів [17, 326].

Таким чином, відповідно до наведених в юридичній літературі визначень, ознаками підпису є:

- це повноваження посадових осіб підприємств, установ та організацій на підписування вихідної кореспонденції;
- посвідчувальна функція підпису;
- власноручне виконання.

В наведених визначеннях підпис виступає як підтвердження повноважень посадових осіб державних органів, підприємств, установ, організацій тощо, проте слід зазначити, що підпис може використовуватися в якості посвідчувального знака будь-ким. На-

приклад, при оформленні банківських документів, складанні різних цивільних та господарських угод, заповнюванні квитанцій на сплату комунальних послуг тощо. Тому зазначені визначення в неповній мірі характеризують основні ознаки підпису, а, отже, не в повній мірі відображають сутність поняття підпису.

В криміналістичних джерелах запропонували визначення підпису, яке є більш повним порівняно з наведеними у довідкових словниках, але в загальному значенні також відображають всі ті основні ознаки, які розкриті в тлумачних довідниках.

Так, відомий криміналіст Л.А. Вінберг визначає підпис як власноручно виконане позначення свого прізвища в будь-яких документах з метою затвердження, тобто він має на меті затвердити ті дані, факти, події, які містяться в документі [3, 151].

В підручнику криміналістики за загальною редакцією Р.С. Белкіна надається визначення підпису як особливого виду рукопису, що відображає прізвище особи у вигляді букв або умовних письмових знаків та має затверджувальне значення [2, 291].

Також в науковій літературі, що присвячена судово-почеркознавчій експертизі, можна зустріти визначення підпису як слова, що позначає прізвище конкретної особи, що проявляється в однотипності загальних і окремих ознак почерку і підпису [7, 5]; як особливий вид рукопису, який відображає прізвище (іноді ім'я, по батькові) особи у вигляді букв або умовних письмових знаків, і що має затверджувальне призначення.

Таким чином, в наданих визначеннях основна увага приділяється наступним аспектам:

- підпис – це слово або вид рукопису;
- відображенню в підписі прізвища (іноді ініціалів) особи;
- власноручному виконанню особою свого підпису;
- затверджувальній функції підпису.

Деяке інше визначення підпису наведене в навчальному посібнику, підготовленому авторським колективом (В.М. Абрамова, О.О. Садченко, Є.Ю. Свобода). Відповідно до наведеного в посібнику визначення, підпис – це графічне зображення, що визначає особистість його виконавця й виконане ним з метою застосування. Тобто основними ознаками наведеної дефініції підпису є:

- підпис – це графічне зображення;
- підпис є посвідчувальним знаком конкретної

людини;

- підпис може складатися з усіх літер імені, по батькові, прізвища або бути умовним позначенням;
- підпис виконується власноручно;
- підпис наноситься на документ [1, 76].

Схоже визначення підпису можна зустріти у підручнику з судово-почеркознавчої експертизи за загальною редакцією З.С. Меленевської, де під підписом розуміється «графічне начертання, яке позначає особу його виконавця, і яке виконується ним з метою посвідчення фактів, подій тощо» [9, 189].

Н.О. Комісарова визначила три основні ознаки підпису. По-перше, графічне зображення можна вважати підписом тільки при наявності трьох складових: власноручне виконання підпису; визначення або умовне визначення прізвища особи, що його виконала; обов'язково – засвідчувальний характер.

По-друге, підпис повинен бути виконаний для засвідчення певного документу чи для засвідчення виявлення волі в такому документі, або ж для засвідчення авторства стосовно творів мистецтва.

По-третє, формування підпису як засвідчувального знаку, є складним психологічно-анатомічним процесом, який починається у свідомості людини, і, базуючись на динамічному стереотипі і часових зв'язках, набуває остаточного виду у вигляді графічного зображення на матеріальному носії.

На підставі цих трьох складових, Н.О. Комісарова визначила підпис як «особливий вид рукопису, що базується на динамічному стереотипі і часових зв'язках, та ілюструє прізвище конкретної особи (іноді ініціали, ім'я та по батькові) у вигляді літер, або умовних письмових знаків, який виконаний цією особою власноруч, із засвідчувальною метою на певному матеріальному носії» [4, 214].

Цікавою є думка з приводу визначення підпису, наведене В.Ф. Орловою. З одного боку, вона визначає підпис як власноручне виконане позначення свого прізвища, що має на меті служити затверджувальним знаком. Підкреслюється, що не кожне власноручно виконане позначення прізвища є підписом. На її думку, для підпису позначення прізвища повинно виступати в якості затверджувального знака. Тому таке позначення прізвища виконується, як правило, особливим чином, відмінним від простого написання прізвища в тексті якого-небудь документу. Підпис може складатися з усіх букв, які утворюють прізвище даної особи, містити в собі не всі, а лише окремі букви прізвища та взагалі складатися з довільних штрихів. Тому відсутність букв у підпису не є підставою для

того, щоб він втратив своє призначення – бути затверджувальним знаком [13, 303].

Таким чином, на підставі вище зазначеного можна прийти до висновку, що позначення у підписі прізвища особи, яка його виконує, або його ініціалів, не є обов'язковою ознакою.

У нормативно-правових актах можна зустріти визначення підпису через його розуміння в якості обов'язкового реквізиту документу. Наприклад, в Інструкції № 55, затвердженій Наказом МВС України від 20.01.2004 р. «Про вимоги щодо оформлення документів у системі МВС України» зазначено, що підпис – це обов'язків реквізит документа, що засвідчує законність документа, відповідальність особи за його зміст і наслідки дії. Тобто, в даному випадку основна увага приділяється затверджувальній функції підпису.

В Методиці дослідження підписів, виданій Державним науково-дослідницьким експертно-криміналістичним центром МВС України у 2009 році, запропоновано наступне визначення підпису: підпис – це «графічне начертання, яке позначає особу його виконавця, і яке виконується ним з метою посвідчення фактів, подій тощо» [10, 3].

Як бачимо, відповідно до цієї Методики, підпис позначає особу його виконавця, тому в ньому, по-перше, відображається ознака власноручного виконання підпису, а по-друге, не вказується на обов'язкове позначення прізвища.

Таким чином, теоретична база судово-почеркознавчої експертизи була сформована ще в радянські часи. На сьогоднішній день вона майже не оновлювалася. В багатьох визначеннях, наведених в роботах вищезгаданих вчених, в основному, зустрічаються посилення на визначення підпису, що були виведені раніше вченими – почеркознавцями. Проте спроб дослідити ознаки підпису та запропонувати його нове визначення було вкрай мало.

Також необхідно зазначити, що на сьогоднішній день у зв'язку з науково-технічним прогресом та переходом до складання документів в електронному вигляді, питання щодо визначення підпису знову стає актуальним. Це пов'язано з виникненням нових видів підпису, зокрема електронного та електронного цифрового підпису

Основу цьому процесу було закладено ще у 2003 році, коли Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про електронний цифровий підпис». В цьому нормативно-правовому акті було дано визначення електронного підпису як даних в електронній формі, які додаються до інших електронних даних або логічно з ними пов'язані та призначені для

ідентифікації особи, що підписує ці дані. Тобто, як бачимо, в наведеному визначенні також робиться акцент на посвідчувальну (функцію ідентифікації автора даних) функцію підпису, проте детального визначення підпису наведено не було.

Проаналізуємо всі вище наведені ознаки підписів та спробуємо на підставі цих ознак вивести його визначення.

1. Підпис – це графічне зображення (вид рукопису, реквізит тощо). Як вже зазначалося, в науковій літературі є багато визначень поняття підпису, серед яких можна зустріти спроби вчених розкрити зміст підпису через його розуміння як графічного зображення; як виду рукопису; слова, що позначає прізвище; повноваження посадових осіб тощо. На сьогоднішній день дуже важко вирішити це питання. Вважаю, що перш за все, для того, щоб відповісти на це питання, необхідно звернути увагу на спосіб виконання підпису (чи виконаний підпис від руки, чи за допомогою технічних засобів, комп'ютерної техніки).

Аналізуючи наукову літературу можна прийти до висновку про те, що коли мова йде саме про підпис як графічне зображення, складається враження, що в цьому визначенні відображається загальний вигляд підпису, а не ознаки письмово-рухової навички особи, що його виконує. Електрографічні копії (ксерокопії), електронні копії (що отримуються за допомогою сканування оригіналу) істотно відрізняються від оригіналу, перш за все, за морфологією (структурою) штрихів. Крім того, втрачаються окремі фрагменти оригіналу, що характеризуються слабким пофарбуванням, що не завжди свідчить про слабкий натиск, а також можуть з'являтися додаткові фрагменти за рахунок фону, будь-які помарки тощо [14, 119–120].

В.В. Трипольська зазначає, що процес одержання підпису може бути розглянутий у двох напрямках: підпис як зображення – обробка набору фіксованих параметрів, і як динамічний процес, при якому аналізуються характеристики, що змінюються у часі. Вона відмічає два різних способи збору даних – динамічний та статичний.

При динамічному зборі даних використовуються спеціальні графічні планшети, що стежать за написанням підписів протягом всього процесу. Згенеровані сигнали при такому способі можуть містити інформацію про час написання підпису, координати підпису; прискорення і тиск пера; координати і час точок опускання і підняття пера і т.п.

При статичному зборі даних інформація надходить від скануючих пристроїв або фотоапаратів, тобто дані надходять після написання підписів. У цьому

разі підпис представлений як сіре чи бінарне зображення [16, 12–13].

Коли ж мова йде про виконаний власноручно особою підпис, який надійшов на експертне дослідження, більш правильним, вважаю, є визначення його в якості виду рукопису (тобто виконаному особою власноручно). Це твердження відповідає положенню про варіаційність ознак підпису, згідно якого особа не може виконати однакові підписи. Як зазначає В.В. Липовський, навіть підписи однієї особи відрізняються один від одного, що пояснюється гнучкістю письмово-рухового стереотипу, його здатністю пристосовуватися до дій різних «збиваючих» факторів і, як наслідок, виробленістю у особи декількох варіантів підпису в цілому або окремих його елементів [5, 53]. Коли ж досліджуються підписи, виконані за допомогою ксероксу або сканеру чи іншим технічним способом, неможна прослідити дану ознаку підпису, можна лише спостерігати точну копію виконаного колись оригіналу. Навіть при дослідженні підписів, виконаних шляхом перемальовування «на просвіт» можна дослідити такі ознаки, як темп виконання підпису, характеристики натиску, форма траєкторії рухів при виконанні елементів букв, способи закінчення рухів при виконанні вертикального безбуквенного штриха та розчерку, напрямки рухів при виконанні окремих безбуквених штрихів тощо [6, 64].

2. Підпис є посвідчувальним знаком. Як вже зазначалося, основною метою використання підпису є засвідчення певних фактів, інформації, зазначеної у документі тощо. Якщо виходити із визначення підпису, закріпленого в Інструкції № 55 «Про вимоги щодо оформлення документів у системі МВС України», стає зрозумілим, що розписуючись в певному документі, особа повинна таким чином засвідчити законність такого документу.

Вважаю, не можна не погодитися з Н.О. Комісаровою, яка зазначає, що підпис надає документу юридичної сили, оскільки особа, що розписалася, або засвідчує правильність зазначених у документі відомостей, або засвідчує власноручне його виконання. Вважаю, саме ця ознака підпису більш всього й відображає його сутність [4, 215].

3. Власноручне виконання підпису особою. Основною вимогою щодо виконання підпису на документі є його власноручне виконання. В.В. Липовський зазначив, що підпис може виконувати затвердзувальну функцію лише в тому випадку, якщо він наноситься саме тією людиною, особу якого він позначає [6, 64]. Якщо підпис виконується не тією особою, яка повинна була його виконати, такий підпис буде неавтентичним, і документ в такому випадку також буде не-

дійсним.

4. Відображення у підписі прізвища особи, що розписується. В багатьох існуючих визначеннях підпису зазначається, що в ньому відображається прізвище, а інколи і ініціали особи, що розписується.

Як правильно відмітила В.Ф. Орлова, підпис виконується особливим чином. В ньому можуть відображатися ім'я виконавця, або взагалі будь-які інші штрихи, які ця особа спеціально виробила з метою надання підпису певного особливого вигляду, і в ніякій мірі не відтворюють ані прізвища такої особи, ані його ім'я. Підпис може складатися як з усіх букв, які утворюють прізвище даної особи, так і взагалі складатися з безбуквених штрихів.

Дослідженням підписів, що складаються повністю або в більшій частині з штрихів, що не утворюють букв, займалося небагато вчених. Проте, як зазначив З.М. Соколовський, необхідність в ідентифікації особи за підписом, який складається з повністю або частково з штрихів, що не утворюють букв, в судовій та слідчій практиці виникає нерідко [15, 87].

На думку З.М. Соколовського, частіше за все безбуквені підписи виробляються шляхом «спрощення» буквених підписів. Підпис, який спочатку був вироблений в буквеній формі, у процесі частого його виконання, поступово спрощується, а штрихи втрачають свій початковий вигляд. Комбінації штрихів, хоча і мають зовнішньо хаотичний характер, проте, за задумом виконавця, відповідають певним буквам та можуть бути «розтамуачені» ним. Також особа може навмисно «ускладнювати» букви у процесі виконання підписів, що в свою чергу, призводить до неможливості прочитати написане. У букви поступово вносяться додаткові штрихи, букви наносяться в перегорнутому вигляді тощо.

Безбуквенний підпис може бути вироблений і шляхом нанесення штрихів, які навіть за задумом виконавця не відповідають будь-яким штрихам букв. Своєрідним видом такого шляху формування підпису

є прагнення зробити свій підпис схожим на підпис іншої особи, що має інше прізвище.

Таким чином, слід підкреслити, що зазначення в підписі прізвища особи його виконавця є необов'язковою ознакою, тому що особа може відобразити в ньому ім'я, ініціали, будь-які інші дані з метою надання йому більш гарнішого вигляду, при цьому не відображаючи в підписі свого прізвища.

Тому, виходячи з тверджень про те, що а) підпис повинен виконуватися власноручно та б) в підписі може відображатися будь-яка інформація, а не тільки прізвище виконавця, можна дійти висновку про те, що в підписі відображаються окремі ознаки письмово-рухової навички особи, що його виконала. Саме завдяки цим ознакам можна проводити ідентифікаційні дослідження підписів та відповідати на питання, що поставлені перед експертами в постановках про призначення експертизи слідчими органами.

На підставі всього вище зазначеного, можна запропонувати наступне визначення підпису як об'єкта судово-почеркознавчої експертизи – це вид рукопису, який власноручно наноситься особою на документ з метою надання йому юридичної сили внаслідок засвідчення певних фактів, подій, інформації тощо, які мають відношення до особи виконавця, та в якому відображається індивідуальні властивості письмово-рухової навички особи, що його виконала.

Враховуючи науково-технічний прогрес, використання в діловодстві комп'ютерної техніки, та збільшення у зв'язку з цим кількості підписів, що надходять на дослідження в експертні підрозділи, стає зрозумілим актуальність продовження вивчення підписів, способів його підробки та подальше дослідження його ознак з метою вироблення новітніх методів дослідження підписів, вирішення ідентифікаційних та неідентифікаційних завдань дослідження підписів та вироблення визначення підпису, яке буде однаково сприйматися в науковій літературі всіма криміналістами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абрамова В.М. Альбом схем із судово-почеркознавчої експертизи: навч. посібник / В.М. Абрамова, О.О. Садченко, Є.Ю. Свобода. – К.: Паливода, 2003. – 120 с.
2. Аверьянова Т.В. Криміналістика: учебник для вузов / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Е.Р. Россинская; [под ред. Р.С. Белкина]. – М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – 990 с.
3. Винберг Л.А. Почерковедческая экспертиза: учебник / Винберг Л.А., Шванкова М.В.; [под ред. Р.С. Белкина]. – Волгоград: НИ и РИО ВСШ МВД СССР, 1977. – 208 с.
4. Комісарова Н.О. Вдосконалення методики дослідження підписів, виконаних в умовах обмеженого зорового контролю / Н.О. Комісарова // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: зб. наук. праць. – К., 2004. – Вип. 1. – С. 213–220.
5. Липовский В.В. К вопросу о пределах совпадения признаков в разных подписях одного лица / В.В. Липовский // Криміналістика и судебная экспертиза. – 1988. – Вип. 37. – С. 53–57.
6. Липовский В.В. Почерковедческое исследование подписей, выполненных «на просвет» / В.В. Липовский // Криміналістика и судебная экспертиза. – 1978. – № 16. – С. 64–67.
7. Липовский В.В. Особенности подготовки материалов на экспертизу подписи / В.В. Липовский. – М.: ВНИИСЭ, 1978. – 47 с.
8. Лысенко А.Н. Теоретические и методические основы криминалистической идентификации исполнителя неподлинных подписей, выполненных с подражанием: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / А.Н. Лысенко; Киевский научно-исследовательский институт судебной экспертизы. – М., 1993. – 200 с.
9. Меленевська З.С. Судово-почеркознавча експертиза: навч.-метод. посіб. / З.С. Меленевська, Є.Ю. Свобода, А.І. Шаботенко; [за ред. І.П. Красюка]. – К.: Укр. центр духовної культури, 2007. – 280 с.
10. Методика дослідження підписів. – К.: ДНДЕКЦ МВС України, 2009. – 21 с.
11. Новый толмачный словарь украинської мови: у 3-х томах / [укл. В.В. Яременко, О.М. Сліпущко]. – К., 2003. – Том 2. – 928 с.
12. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 57 000 слов / С.И. Ожегов; под ред. Н.Ю. Шведовой. – М., 1988. – 750 с.
13. Орлова В.Ф. Теория судебно-почерковедческой идентификации / В.Ф. Орлова. – М.: ВНИИСЭ, 1973 – Вып. 6. – 336 с.
14. Пискарева Е.В. Проблемы исследования подписи по электрографическим копиям документов / Е.В. Пискарева // Вестник криміналістики. – 2010. – Вип. 2 (34). – С. 119–121.
15. Соколовский З.М. Некоторые вопросы идентификации личности по безбуквенным подписям / З.М. Соколовский // Криміналістика и судебная экспертиза: сборник научных трудов. – К., 1957. – С. 87–96.
16. Трипольська В.В. Автоматизована ідентифікація підписів як бінарних зображень у просторі ознак перетворення радона на основі нейромережевого підходу: дис. ... канд. тех. наук : 05.13.06 / В.В. Трипольська; Дніпропетровський національний університет. – Дн-к, 2003. – 140 с.
17. Юридический энциклопедический словарь / А.Я. Сухарев. – М.: 1987. – 527 с.

ПОДПИСЬ КАК УДОСТОВЕРИТЕЛЬНЫЙ ЗНАК И ЕЕ ЗНАЧЕНИЕ

Свобода Евгения Юрьевна

Аннотация: Автор в статье анализирует понятие «подпись», определяет признаки, функции и значение подписи.

Ключевые слова: одпись, признаки подписи, удостоверительный знак, графическое изображение.

SIGNATURE AS AN ATTESTING SIGN AND ITS VALUE

Svoboda E.Yu.

Summary: The development of the notion “signature” is presented in the article, the main features and functions of signature have been analyzed.

Keywords: signature, features of signature, attesting sign, graphic sign.